

Benny van der Vorm

In 1993 is onder redactie van Fijnaut een boek verschenen met als prikkelende titel *Gestalten uit het verleden*. In de ondertitel van dit boek wordt een onderscheid gemaakt tussen strafrechtswetenschap, criminologie en strafrechtspleging.¹ Over de relatie tussen strafrechtswetenschap, criminologie en strafrechtspleging is al veel geschreven. De meningen over hoe deze disciplines zich tot elkaar (dienen te) verhouden, lopen uiteen. Vanuit een academisch perspectief is de relatie tussen strafrecht en criminologie aangeduid als een ‘ongemakkelijke LAT-relatie’.² Hiermee wordt bedoeld op het verschil tussen een normatief en een empirisch discours, maar ook op de wezenlijke verbondenheid tussen strafrecht en criminologie. In het eerste deel van de studie naar de ‘strafrechtelijke criminologie’ is hier al het nodige over opgemerkt.³ Fijnaut neemt een centrale positie in waar het gaat om de relatie tussen criminologie en strafrecht. Vooral in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw heeft hij zich met deze kwestie beziggehouden.⁴ Dit blijkt bijvoorbeeld ook de toetreding van Fijnaut tot de redactie van het strafrechtelijke tijdschrift *Delikt en Delinkwent* in de jaren tachtig en de draai van dit tijdschrift naar de strafrechtsempirie. Zijn vertrek uit de redactie en de draai weer terug naar de gedachte dat het tijdschrift vooral juridisch moet zijn, hangt hoogstwaarschijnlijk met elkaar samen.⁵ Dit laatste laat overigens onverlet dat in dit tijdschrift zeker aandacht is voor de criminologie, getuige de aanwezigheid van een hoogleraar Criminologie in de redactie, alsook het verschijnen van de periodieke ‘Rubriek Criminologie’.⁶ Het is in dit verband veelzeggend dat in het afscheidnummer van *Delikt en Delinkwent* voor Fijnaut in 1997 vrijwel uitsluitend aandacht wordt

-
1. Fijnaut 1993a.
 2. Boone & Brants 2020, p. 12.
 3. Van der Vorm 2022; Van Swaaningen 2022.
 4. Fijnaut 1986; Fijnaut 1993b.
 5. Corstens 2021, p. 35; Groenhuijsen e.a. 2020, p. 1-5.
 6. Zie bijv. Rodermond e.a. 2023, p. 42-48.

besteed aan zijn visie op de relatie tussen strafrecht en criminologie, namelijk de geïntegreerde strafrechtswetenschappen.⁷

In de jaren negentig van de vorige eeuw leefde bij Fijnaut steeds meer de gedachte dat de strafrechtswetenschap en de criminologie op basis van gelijkwaardigheid en wederkerigheid niet alleen een kritische functie ten opzichte van elkaar kunnen vervullen, maar ook een constitutieve functie hebben, hetgeen ten grondslag ligt aan zijn visie op de geïntegreerde strafrechtswetenschappen. Hiermee bedoelt hij dat de criminologie een belangrijke oriënterende rol kan spelen ten aanzien van het materiële object van de strafrechtswetenschap en dat de strafrechtswetenschap, omgekeerd, een dergelijke rol kan spelen ten aanzien van het materiële object van de criminologie. Om een en ander concreet te maken wijst hij op de aanpak van witteboordencriminaliteit. Hij wijst enerzijds op de stimulansen die criminologisch onderzoek hebben gegeven aan de strafrechtswetenschappelijke discussie over de (on)zin van criminalisering van betrokken bedrijvigheden en anderzijds naar de invloed die de strafrechtswetenschappelijke discussie over de normering van het justitiële politieoptreden heeft op het empirisch onderzoek naar dit optreden.⁸

Hoewel deze woorden van Fijnaut dateren uit de jaren negentig van de vorige eeuw, is er (nog steeds) aandacht voor de invloed van de criminologie op de strafrechtswetenschap. Concreet kan worden gewezen op de empirische onderbouwing van strafbaarstellingen. In het bijzonder kan worden gewezen op het schadebeginsel, het criterium van handhaafbaarheid en effectiviteit.⁹ Van der Leun geeft aan dat naar de effectiviteit van strafbaarstellingen veel onderzoek wordt gedaan, met als centrale vraag of de baten van bepaald overheidsbeleid opwegen tegen de kosten.¹⁰ Haar conclusie is dat er van een serieuze toetsing van strafbaarstelling vooraf, met een goede benutting van empirisch onderzoek in het brede veld van justitie en veiligheid, niet veel terechtkomt en dat er aanzienlijk meer mogelijk is dan nu het geval is.¹¹ Welke rol kan de strafrechtelijke criminologie in dit verband spelen?

In dit hoofdstuk wordt de aanzet gegeven tot een nadere doordenking van de strafrechtelijke criminologie en het beoogt inzicht te geven in de relatie tussen strafrechtswetenschap, criminologie en strafrechtspleging. Ten eerste wordt de inhoud van de deeldiscipline 'strafrechtelijke criminologie' besproken (paragraaf 2). Ten tweede wordt stilgestaan bij de vraag wat precies onder strafrechtspleging moet worden verstaan (paragraaf 3). Ten derde worden de strafrechtelijke criminologie en de strafrechtspleging met elkaar vergeleken (paragraaf 4). De algemene

7. Kelk 1997; Blad 1997; Peters & Goethals 1997; Schuyt 1997.

8. Fijnaut 1993b, p. 317.

9. Buisman 2022.

10. Van der Leun 2021, p. 366.

11. Van der Leun 2021, p. 372.

vraagstelling van dit boek komt aan bod in paragraaf 5, waarna wordt geëindigd met een bespreking van de inhoud van dit boek (paragraaf 6).

2

DE INHOUD VAN DE STRAFRECHTELIJKE CRIMINOLOGIE¹²

Strafrecht en criminologie zijn twee verschillende disciplines, maar houden zich vanuit verschillende invalshoeken met hetzelfde bezig, namelijk ‘een dynamisch veld van sociale en normatieve praktijken die elkaar aanvullen en over en weer beïnvloeden’, zoals Brants in haar afscheidsrede aangeeft.¹³ In haar optiek doen strafrechtjuristen en criminologen onderzoek naar hetzelfde fenomeen en kunnen ze elkaar aanvullen, maar ze willen wel verschillende dingen weten.¹⁴ Gelet op haar afscheidsrede staat zij geen vergaande integratie tussen criminologie en strafrecht voor, zoals Fijnaut heeft betoogd in zijn Rotterdamse oratie over de geïntegreerde strafrechtswetenschappen. Hier kan ik mijzelf ook in vinden. Ook anderen hebben gewezen op de gevaren en valkuilen die besloten liggen in het concept van de geïntegreerde strafrechtswetenschappen.¹⁵

Naar mijn mening kunnen strafrechtjuristen en criminologen elkaar ‘vinden’ in de strafrechtelijke criminologie. Mijns inziens is Huisman een belangrijke representant van de strafrechtelijke criminologie.¹⁶ Veel van zijn *editorials* in het tijdschrift *Delikt en Delinkwent* bevinden zich op het terrein van deze discipline.¹⁷ De term ‘strafrechtelijke criminologie’ is naar mijn weten geïntroduceerd door Fijnaut in 1993.¹⁸ De strafrechtelijke criminologie is naar zijn mening een vorm van bijzondere criminologie. Het is jammer dat Fijnaut de strafrechtelijke criminologie niet verder heeft uitgewerkt, ook niet in zijn magnum opus *Criminologie en strafrechtsbedeling*,¹⁹ terwijl dat gezien de raakvlakken met de geïntegreerde strafrechtswetenschap voor de hand zou hebben gelegen.²⁰ Aan de ene kant is de toevoeging

12. Deze paragraaf is een bewerking van Van der Vorm 2022, p. 26-30.

13. Brants 2013, p. 17.

14. Brants 2013, p. 18.

15. Van Swaaningen 2011; Van de Bunt 2011.

16. Uit het voorwoord van deze bundel blijkt dat Huisman zich hier zelf ook in kan herkennen.

17. Zie o.a. Huisman 2017; Huisman 2022; Huisman 2023. Hetzelfde geldt overigens ook voor zijn voorganger in het tijdschrift *Delikt en Delinkwent*, te weten H.G. van de Bunt. Zie bijv. Van de Bunt 2012.

18. Fijnaut 1993b, p. 320. Hoewel de term ‘strafrechtelijke criminologie’ in de eerste druk van het criminologisch boek *Tegen de regels* nergens met zoveel woorden wordt genoemd, ademt deze bundel wel heel sterk de relatie tussen criminologie en strafrecht uit, getuige het volgende citaat: ‘Deze bundel beperkt zich in feite tot de vormen van strafbaar gesteld gedrag die traditioneel tot de criminaliteit worden gerekend’. Zie Fiselier & Lissenberg 1977, p. 4.

19. In zijn boek *Criminologie en strafrechtsbedeling* wordt door Fijnaut een historische ontwikkeling van de criminologie beschreven. In dit werk beschrijft Fijnaut de ontwikkeling van het westerse denken over criminaliteit vanaf de zestiende eeuw in relatie tot de geschiedenis van belangrijke strafrechtelijke instellingen als de politie, het gevangeniswezen en de reclassering. Het zwaartepunt van dit boek ligt bij het criminologische gedachtegoed van vóór de jaren zeventig. Zie Fijnaut 2014.

20. Fijnaut 1993b, p. 320.

van de term 'strafrechtelijke' aan criminologie in mijn optiek overbodig, omdat de criminologie van oudsher is gericht op 'het' strafrecht.²¹ In die zin is de term 'strafrechtelijke criminologie' een pleonasme, vergelijkbaar met de term 'internationaal verdrag'. Aan de andere kant benadrukt hij juist wel weer de verbondenheid tussen criminologie en strafrecht; een verbondenheid die de laatste tijd zo onder druk staat. Deze verbondenheid staat onder druk omdat nog maar heel weinig criminologen (ook) een juridische opleiding hebben genoten en heel veel criminologisch onderzoek niet meer over het strafrecht gaat.²² Zo is het bestuursrecht voor een deel in de plaats gekomen van het strafrecht. Hieruit blijkt dat niet alle criminologie op het strafrecht is gericht. Sterker nog: in het meeste criminologische onderzoek wordt helemaal niet ingegaan op het strafrecht, en vaak is er ook geen strafrechtelijke follow-up van de zaken die criminologen onderzoeken.²³

De strafrechtelijke criminologie is een bijzondere vorm van criminologie – zo geeft Fijnaut aan²⁴ – en is hiermee een empirische wetenschap. Hier verschilt zij dus kennelijk van de geïntegreerde strafrechtswetenschap, die een normatief-empirische wetenschap is. Me dunkt dat het verschil is gelegen in het feit dat de beoefenaren van de strafrechtelijke criminologie niet noodzakelijkerwijs juridisch-normatieve analyses verrichten, terwijl dit wel het geval is in het concept van de geïntegreerde strafrechtswetenschap.²⁵ Het komt mij voor dat het tweede verschil erin is gelegen dat het strafrecht en de criminologie in de geïntegreerde strafrechtswetenschap op voet van gelijkwaardigheid tot elkaar staan, terwijl in de strafrechtelijke criminologie het criminologische aspect de boventoon voert en de juridische implicaties van criminologisch onderzoek primair worden overgelaten aan strafrechtjuristen. Dit betekent overigens niet dat de beoefenaren van de strafrechtelijke criminologie geen onderzoek *kunnen* doen naar strafrechtelijke implicaties van criminologisch onderzoek, alleen zijn deze zeldzaam. In dat laatste geval zijn de strafrechtelijke criminologie en de geïntegreerde strafrechtswetenschap moeilijker van elkaar te (onder)scheiden.

Een goed voorbeeld van strafrechtelijke criminologie is het onderzoek naar de strafrechtelijke afhandeling van georganiseerde misdaad. Van Wingerde en Van de Bunt hebben onderzocht in hoeverre er in georganiseerde misdaadzaken discrepanties bestaan tussen de strafeisen van de officier van justitie en de opgelegde vrijheidsstraffen door de rechter, zowel in eerste aanleg als in hoger beroep.²⁶

21. Huisman e.a. 2016, p. 31. In die zin is het naar mijn mening weinig betekenisvol om te spreken van een subdiscipline als de 'rechtscriminologie', terwijl subdisciplines als de rechtseconomie, de rechtspsychologie en de rechtsantropologie alom zijn erkend. In tegenstelling tot de criminologie zijn deze disciplines echter niet intrinsiek verbonden aan het recht.

22. Van Swaaningen 2011, p. 254.

23. Interessant is dat in het verleden de meeste leerstoelen criminologie waren gekoppeld aan een leerstoel strafrecht en dat de meeste hoogleraren Criminologie (en Strafrecht) van huis uit jurist waren. Van de Bunt & Van Swaaningen 2013, p. 51.

24. Fijnaut 1993b, p. 320.

25. Vgl. Van Swaaningen 2011, p. 257.

26. Van Wingerde & Van de Bunt 2016, p. 19-35.

Hun belangrijkste bevinding is 'dat de rechter lager straft dan wordt geëist en dat deze daling zich in hoger beroep doorzet'.²⁷ Het aardige van dit onderzoek is dat het sterk verbonden is met de bestuursrechtelijke criminologie; het verschil is hierin gelegen dat de bestuursrechtelijke criminologie is gericht op de empirie van de bestuursrechtelijke handhaving, terwijl strafrechtelijke criminologie is gericht op de werking van het strafrecht.²⁸ Een ander voorbeeld van strafrechtelijke criminologie is het proefschrift van Beckers, waarin een empirisch onderzoek wordt verricht naar de strafrechtelijke aanpak van organisatiecriminaliteit.²⁹

Uit het voorgaande zijn de contouren van de strafrechtelijke criminologie duidelijk geworden, maar ontbreekt een duidelijke definitie ervan. In dit verband is het betekenisvol om een onderscheid te maken tussen de algemene en de bijzondere criminologie.³⁰ De algemene criminologie omvat volgens Fijnaut de volgende gebieden: filosofische criminologie, historische criminologie en comparatieve criminologie.³¹ Naar mijn mening is dit echter een te beperkte weergave van de algemene criminologie. De algemene criminologie omvat meer verschillende disciplinaire invalshoeken, zoals de psychologie en de sociologie. Er kan worden gediscussieerd over de positionering van het strafrecht ten opzichte van de criminologie. Volgens Fijnaut dient de strafrechtelijke criminologie te worden beschouwd als een onderdeel van de bijzondere criminologie en – kennelijk – niet van de algemene criminologie. Indien de criminologie enerzijds niet wordt gezien als een hulpwetenschap van het strafrecht³² en anderzijds als een empirische wetenschap wordt gekarakteriseerd, is hier zeker wat voor te zeggen. De rechtswetenschap is immers een normatieve en geen empirische wetenschap. Bezien vanuit dit perspectief omvat de algemene criminologie uitsluitend empirische discipline-invalshoeken, terwijl in de bijzondere criminologie wel ruimte is voor normatieve uitgangspunten. Een dergelijke invulling van de algemene en bijzondere criminologie kan er overigens wel toe leiden dat de criminologie zich losmaakt van de (straf)rechtswetenschap, hetgeen ook wordt voorgestaan door de stroming van de kritische criminologen. De fundamentele vraag is in dit verband of het object van de criminologie uitsluitend is gelegen in het strafbare feit of dat ook niet-strafbare gedragingen, zoals bijvoorbeeld overlast, onder het bereik van de criminologie valt. Fijnaut heeft de strafrechtelijke criminologie niet gedefinieerd en dit is ook te verklaren, omdat

27. Van Wingerde & Van de Bunt 2016, p. 32.

28. Zie ook Huisman & Kleemans 2017.

29. Beckers 2017.

30. Er lijkt overigens sprake te zijn van een tendens om de focus van de criminologie nader in te kleuren. Zo kan worden gewezen op de 'groene' criminologie, die onder andere is gericht op de milieucriminaliteit. Zie Van Uhm & Spapens 2018. Daarnaast bestaat kennelijk ook de 'blauwe' criminologie. Zie Huisman e.a. 2018.

31. Deze driedeling vertoont overigens gelijkenis met de voorgestelde driedeling van de geïntegreerde strafrechtswetenschap, zoals deze door Fijnaut wordt voorgestaan. Zie Fijnaut 1986.

32. Anders: Huisman 2018, p. 461. Huisman ziet de criminologie toch vooral als een hulpwetenschap van het strafrecht.